

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ w BIAŁEJ PODLASKIEJ



Tomasz Demidowicz

KOMARÓWKA PODLASKA - ZARYS DZIEJÓW

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ w BIAŁEJ PODLASKIEJ



Tomasz Demidowicz

KOMARÓWKA PODLASKA - ZARYS DZIEJÓW

Biała Podlaska 2016

REGIONALIA



TC Lom

143145

94(438)

Copyright by

Tomasz Demidowicz

Biała Podlaska

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska



0000026766

Druk: a-tronic"
Biała Podlaska
Tel. 83 344 37 66
e-mail: a-tronic@wp.pl

Komarówka Podlaska

Najstarsze dzieje osady

Na krańcu Południowego Podlasia, w jego zachodniej części wśród łąk i terenów równinnych, leży miejscowość o nazwie Komarówka Podlaska. Dzieje tej miejscowości jako ośrodka osadniczego sięgają XIV w., a może nawet wcześniej. Nosi ona charakter małego miasteczka z zachowanym staropolskim układem przestrzennym. Językoznawcy, zastanawiając się nad nazwą wskazują, że Komarówka – z przyrostkiem -ówka, jest nazwą charakterystyczną głównie dla terenów styku osadnictwa polsko – ukraińskiego i południowo – zachodniego. Opowiadają się za dzierżawczym charakterem tej nazwy pochodzącej od nazwy Komarów. Przyjąć należy, że nazwa pierwotna Komarów, potwierdzona źródłowo w odniesieniu do tej miejscowości, związana była z nazwaniem miejsca na obszarze podmokłym, gdzie było pełno komarów. Nie była to zresztą tylko ta nazwa, ale miejscowość ta funkcjonowała też w XVII w. pod nazwą Kierdejowa Wola i związana była z nazwiskiem lokatora. Obowiązująca od 1919 r. oficjalna nazwa ma więc charakter wtórny. Człon "Podlaska" jest wyróżniający i został nadany tej miejscowości, by wyróżnić ją od innych miejscowości noszących nazwę Komarówka.



Herb Komarówki Podlaskiej jako ośrodka miejskiego, tak pierwotny jak i wtórny, jest nieznan. Nie można odrzucić hipotezy, że pierwotnym herbem miasteczka był herb "Korczak" rodu Bohowitynów – Bohowitynowiczów. Wtóry herb nadany w XVII w. przez lokatora miasta prawdopodobnie był herbem rodu "Kierdej" znany w dwóch wersjach. Pierwsza wersja herbu tego rodu wyobrażała na tarczy dwudzielnej w polu prawym błękitnym trzy lilie srebrne, jedna nad drugą, gdzie lewe pole było czerwone. Druga wersja herbu rodu Kierdeja, bardziej prawdopodobna w użyciu, wyobrażała herb "Bełty", która w uboższej odmianie wyobrażała dwie skrzyżowane bełty (części strzał).

Dzieje tej miejscowości sięgają XIV w., choć jako sióło, tj. niewielka wieś, źródłowo notowana jest w II połowie XV w. W najdawniejszych czasach była prawdopodobnie Komarówka terenem łowieckim książęcym we włości wońskiej /wohyńskiej/ Ziemi Brzeskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przyjąć należy, że w I połowa XV w. wieś Komarówka była jedną ze wsi książęcych obok Zawadówki, Przegalin i Królewskiego Brodu we włości wohyńskiej.

W połowie XV w. Komarówka, będąc niedużą wsią położoną wśród bagien, stanowiła gospodarską (książęcą) własność w progalińskiej (przegalińskiej) majątności. Decyzją książęcą w II połowie XV w. majątność ta przeszła we władanie rodów Przegalińskich i Zaranków. Źródła z końca lat 80 XV w. wymieniają Jana i Mikołaja Przegalińskich z jednej strony, z drugiej wspominają o Bohuszu, Maćko i Marcinie Zaranków. Ostatni z wymienionych, Marcin Zaranek, drogą nadania książęcego wszedł w posiadanie wolnego żrebu w pobliżu Woina (Wohynia) o nazwie Boraliński. W 1493 r. otrzymał od księcia dąbrowę wojską "u Progalinach" na polskiej granicy.

Na początku XVI w. wieś Komarówka, jako jedna ze wsi w dobrach przegalińskich, była w posiadaniu synów wspomnianego wcześniej Marcina Zaranka: Marcina, Bohusza i Jana. W popisie wojskowym z 1528 r. Marcin Zaranek wystawiał z tych dóbr 3 konie. Natomiast Bohusz i Maćko Zarankowie po 1 koniu. Wnioskować więc należy, że dobra, które były w ręku rodu Zaranków, nie były duże.

W połowie XVI w. wieś Komarówka, występująca pod nazwą Komarów, była wsią liczącą do 20 dymów, należącą do szlachetnego Zdana Zaranka. Posiadał tenże Zaranek także wieś Zawadówkę. W 1577 r. właściciel tych wsi Z. Zaranek prowadził spór o swoich ludzi z niejakim Wysiękierskim. Wkrótce, być może rok później, wieś Komarówka i Zawadówka wraz z innymi wsiami i dobrami przegalińskimi, przeszła drogę kupna w ręce przedstawiciela wpływowej szlachty wołyńskiej Michała Iwanowicza Bohowityna – Bohowitynowicza. Pan ten, piszący się wcześniej "na Kozieradach i Wortelu", w myśl testamentu swego z 16 VI 1580 r. był w posiadaniu dóbr przegalińskich z dworem w 3 polach i dwóch wiosek (Komarówki i Zawadówki) "wraz z zabudowaniami, ogrodami, owocami, sadami, z ludźmi i siołami".

W początkach kolejnego XVII stulecia Komarówka alias Komarów była własnością Stefana Bohowityna – Bohowitynowicza, brata rodzonego wspomnianego Michała. Miała Komarówka charakter dużej wsi w dobrach przegalińskich. W latach 20 XVII w. wieś Komarówka, wraz z całością dóbr przegalińskich złożonych z kilku wsi, 3 folwarków z dworem głównym w Przegalinach, była we władaniu Jana Bohowityna Bohowitynowicza Szumborskiego z Kozierad (Konstantynowa), syna wspomnianego Stefana. W latach 30. XVII w. drogą sprzedaży wieś Komarówka z całością dóbr przegalińskich znalazła się na krótko w ręku Jakuba Sobieskiego. Następnie większa część dóbr przegalińskich ze wsią Komarówka przeszła w połowie XVII w. drogą sprzedaży w ręce Eustachego Kierdeja, kasztelana żmudzkiego. Wieś Komarówka była w tym czasie dużą wsią "siedzącą na 30 włókach" nieopodal dużego jeziora.

Miasto Komarówka alias Kierdejowa Wola (II poł. XVII – lata 20 XIX w.)



W nowy etap rozwoju wkroczyła Komarówka jako ośrodek osadniczy wraz z objęciem dóbr przez syna wspomnianego Eustachego – Jana Kazimierza Kierdeja. Nowy właściciel, dworzanin królewski, głośny poseł grodzieński, "bitny" dowódca, starosta przewalski, późniejszy marszałek grodzieński i kasztelan, podjął się lokacji miasta. W swoich dobrach przegalińskich na mocy przywileju z 16 IV 1672 r., za zgodą królewską przeniósł istniejące miasteczko, nazwane Kierdejową Wolą alias Komarów, na prawo magdeburskie.

Uzyskał tym przywilejem udany proces lokacji, który trwał od 1662 r., po 10 – letnim okresie wolizny. Udzielona wolizna posłużyła do okrzepnięcia nowolokowanego miasteczka i udzielona była, jak stwierdzono w źródłach *"obywatelom tedy osiadającym w tym mieście i już mieszkającym"*. Chciał bowiem właściciel J.K. Kierdej mieć *"to miasteczko dobrze sporządzone"*. Na podstawie wspomnianego wcześniej przywileju z 1672 r. nowolokowane miasto otrzymywało prawa magdeburskie *"chcąc aby się w prawach i wolnościach z drugimi miastami porównywał"*. Zgodnie z zasadami obowiązującymi w prawie magdeburskim ustanawiał wójta komarowski, pod którego sądownictwo mieszczenie mieli podlegać tak w odniesieniu do spraw potocznych, *"ale i porządku miejskiego"*. Od wójtowskich wyroków mogli mieszczenie komarowscy składać apelację do właścicieli miasta. Miasto Komarów, zwane Kierdejową Wolą, otrzymywało prawo do 2 tygodniowych targów oraz prawo *"urządzenia jarmarków"* jeden raz w roku *"bez żadnej przeszkody"*. Otrzymywali mieszczenie prawo na propinację gorzałki, miodu i piwa w okresie zwolnienia z podatków przez okres 10 lat. Otrzymywali też prawo na zakładanie szynków, ale pod warunkiem płacenia *"od każdego trunku 5 groszy do dworu"*. Po upływie 10 lat wolizny mieszczenie zobowiązani zostali do wnoszenia po 1 groszu od każdego prętu ogrodu, placu. Dodatkowo po okresie wolizny każdy z mieszczan komarowskich zobowiązany był do jednego tłoku od szynku, do odrobienia 3 dni sprzężajem i 3 dni w roku bez sprzężaju tytułem posiadanych placów, ogrodów i łąk. Pozwalał mieszczanom na wybudowanie ratusza i 4 studni oraz na łowienie ryb z jeziora sąsiadującego z miastem. Jednocześnie zobowiązywał

mieszczan komarowskich do pełnienia straży w kolejności stosownej w nowolokowanym mieście. Przywilej z 16 IV 1672 r. J.K. Kierdej został oblatowany w Księgach Brzeskich przez burmistrza pierwszego Komarowa alias Kierdejowa Wola, Józefa Duba. Właściciel J.K. Kierdej niemal równolegle podjął się wzniesienia kościoła. Po jego śmierci jako kasztelana trockiego w kwietniu 1685 r. dobra przegalińskie z miastem Komarów zgodnie z testamentem objął syn Władysław Antoni Kierdej, starosta filipowski, chorąży grodzieński. Potwierdził on aktem z 20 VII 1682 r. wszelkie przywileje dla mieszczan komarowskich. Poczynił dalsze kroki w kierunku rozwoju miasteczka, min. uposażając dodatkowo wójtostwo komarowskie w 2 włóki i zalecając Żydom komarowskim wzniesienie domostw w ciągu trzech lat. Po jego śmierci w 1699 r. dobra przegalińskie z wsiami, dworem przegalińskim, dworem komarowskim i miastem Komarów przeszły w ręce syna wspomnianego Władysława Antoniego – Józefa Kierdej.

W początkach XVIII w. dobra przegalińskie z miasteczkiem Komarów alias Kierdejowa Wola zostały splądrowane przez obce wojska. Właściciel, płk królewski Józef Kierdej, nie tylko potwierdził dotychczasowe prawa dla mieszczan komarowskich, ale w celu dzwignięcia dziedzicznego miasteczka udzielił pewnych zwolnień z podatków i służebności. W swoim miasteczku dziedzicznym, aktem prawnym z 09 I 1710 r., ufundował kościół rzymskokatolicki i założył parafię rzymskokatolicką uposażając w 6 włók w Komarowie Starym, łąki i ogrody. Obejmowała ona wyznawców religii rzymskokatolickiej z miasta Komarówka, wsi Brzozowy Kąt, Kolembrody, Przegaliny Wielkiej, Walinna, Wiski i Rudno. Erygowana 10 IX 1709 r. aktem biskupa łuckiego Aleksandra Wyhowskiego, weszła w skład dekanatu międzyrzeckiego. Pierwszym proboszczem parafii komarowskiej był ks. Szymon Truchanowicz, a następnie wymienieni w dokumentach księża: Józef Celiński, Józef Gołębiowski, Józef Sutkowski, Józef Wężyk.

W połowie XVIII w. Komarów alias Kierdejowa Wola lokowana na "nowym korzeniu" obok Starego Komarowa, była niewielkim miastem "siedzącym na ponad 60 włókach". Centrum miasta stanowił rynek z kramami, szynkami i ratuszem zwanym domem miejskim, wspomnianym kościołem drewnianym pw. św. Wawrzyńca z dzwonnica, zabudowaniami proboszcza. Była też niewielka, drewniana bożnica żydowska, duży dom wójtowski z zabudowaniami. Miasto przy rynku i przy sześciu ulicach liczyło do 200 dymów i ok. 1400 mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego, prawosławnego i mojżeszowego. Sąsiadowała gruntami z folwarkiem, sadami i ogrodami oraz dość dużym dworem drewnianym na podmurowaniu,

złożonego z budynku głównego i kilku zabudowań gospodarczych wzniesionych w podkowę. Z drugiej strony "oparte" było gruntami o duże jezioro i rozległe obszary bagienne. Miasto rządziło się porządkiem magdeburskim. W latach 70 XVIII w. drogą kupna dobra przegalińskie z miastem Komarów przeszły w ręce kasztelana trockiego Józefa Wincentego Broel – Platera. Właściciel ten potwierdził prawa mieszczan komarowskich jako miasta rządzącego się porządkiem magdeburskim. Po pożarze miasta dodatkowo udzielił ulg i zwolnił z pewnych płatności. Dodatkowo uposażył kościół pw. św. Wawrzyńca. Dobra przegalińskie pozostawały w jego ręku do końca XVIIIw.

W początkach XIX w. miasto Komarówka przeszła wraz z częścią dóbr przegalińskich w ręce Leonarda Targońskiego. Stanowiło centrum dóbr komarowskich z wsią Przegaliny z dworem i wsią Wileczek w cyrkule bialskim zaboru austriackiego. Dekretem Gubernium Lwowskiego Galicji Zachodniej z 29 V 1805 r. mieszczenie otrzymali potwierdzenie praw na wnioszek właściciela. Jednocześnie z uwagi, że *"komarowscy mieszczenie względem wprowadzonego czynszu z pastwisk różne przeciwne czynią demonstracje"* dekretem tym właściciel zarządził, że *miasto "gruntownej zwierzchności podlegać ma."*

W okresie Księstwa Warszawskiego - Komarówka, zwana wcześniej jak stwierdzono Komarów alias Kierdejowa Wola, był jednym z siedmiu miast i miasteczek w pow. radzyńskim departamentu siedleckiego. Zachowując układ przestrzenny miasta z rynkiem w centrum i układem ulic, Komarówka w 1810 r. liczyła jedynie 55 domów mieszkalnych i 256 mieszkańców. Była Komarówka najmniejszym ośrodkiem miejskim we wspomnianym departamencie. Pozostawało miasteczko siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. św. Wawrzyńca, gdzie proboszczami byli ks. Józef Kossowski, a później Mikołaj Krassowski, z drewnianym kościołem, dzwonnica i zabudowaniami probostwa. Zamieszkiwane było przez mieszczan religii rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i Żydów. Wyznawcy kościoła greckokatolickiego należeli do parafii Przegaliny w dekanacie wisznickim diecezji chełmskiej obok Wólki Komarowskiej, Starego Komarowa, Ossowej.

W okresie Królestwa Polskiego - Komarówka pozostawała jednym z ośrodków miejskich w pow. radzyńskim woj. podlaskiego. Według danych z 1820 r. była Komarówka miasteczkiem liczącym 62 domy mieszkalne i 335 mieszkańców. W grupie mieszkańców 256 głównych głów mieszczan było chrześcijanami, a 79 stanowili Żydzi. Miasteczko miało drewnianą zabudowę, nie posiadające ulic brukowanych, z rynkiem w centrum, gdzie odbywały się tylko targi świąteczne. Budżet miasteczka projektowany na 1821 r. wyniósł jedyne 604 złp i 16 gr, gdzie po stronie przychodu sumę 600 złp zabezpieczał

właściciel. Po stronie wydatków kwota 600 złp przeznaczona była na utrzymanie burmistrza i jego kancelarii. Nadzorca miast województwa podlaskiego Aleksander Graybner w opinii z końca 1821 r. charakteryzował Komarówkę jako miasteczko, które *"żadnych nie ma własności ani funduszków i że nie czyni nadziei wzrost"*. W oparciu o tę opinię decyzją Namiestnika JKarskiej Mości gen Józefa Zajączka z 26 II 1822 r., miasteczko Komarówka zamienione zostało na wieś.

W II połowie lat 20. XIX w, Komarówka jako wieś prywatna Karola i Tadeusza Sierputowskich, charakteryzowana była jako wieś leżąca nad "błotnistym jeziorem", granicząca od wschodu ze wsią rządową Wiski, na zachód zaś ze wsią rządową Derewiczna, a na południu z dobrami Komarówka, wsiami Przegaliny i Wileczek, gdzie część dóbr pozostawała w ręku Magdaleny Targońskiej z Moczulskich.

W okresie międzypowstaniowym 1831 – 1863 Komarówka określana jako *"miasto z dymów rolę siejących"*, faktycznie była dużą wsią w obwodzie radzyńskim woj. podlaskiego, od 1837 guberni podlaskiej, a od 1845 r. guberni lubelskiej. Zachowując charakter miasteczka z rynkiem w centrum była siedzibą gminy Żelizna. Równocześnie była siedzibą parafii rzymskokatolickiej w dekanacie radzyńskim diecezji podlaskiej. Właścicielami jej była rodzina Wysiekierskich z częścią dóbr przegalińskich. Druga część była w posiadaniu wspomnianej Magdaleny Moczulskiej, która uczyniła zapis funduszu w 1849 r. na Kościół, a następnie Konstantego Moczulskiego.



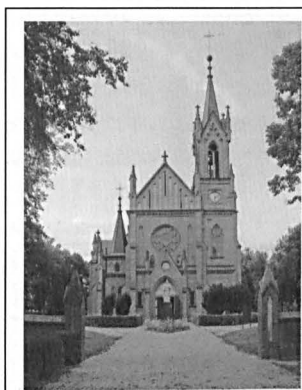
W połowie lat 50 XIX w., dzięki inicjatywie proboszcza komarowskiego ks. Juliana Kryńskiego, wzniesiony został murowany kościół parafialny. Opisywana jako wieś "dobrze utrzymana" Komarówka liczyła 53 domy mieszkalne i 646 mieszkańców.

W okresie powstania styczniowego 1863/64 r. Komarówka, jak i całe dobra komarowskie i przegalińskie, były miejscem przejściowego pobytu różnych oddziałów powstańczych, w tym oddziału płk. Karola Krysińskiego i Walentego Lewandowskiego. W II połowie XIX w. wieś Komarówka zachowywała charakter miasteczka z rynkiem prostokątnym w centrum. Była siedzibą gminy Żelizna i parafii rzymskokatolickiej pw św. Wawrzyńca z murowanym kościołem i probostwem. Parafia była jedną z większych, bo w 1876 r. liczyła 1136, a w 1883 – 924 wiernych. Wieś gruntami sąsiadowała

z gruntami folwarku i sadem przy dworze właściciela z gorzelnią. Posiadała wieś *"pod sobą 910 morgów i uważana była za mały ośrodek usługowy leżący przy trakcie Międzyrzec Podlaski – Parczew"*.

W pierwszych latach XX w. wieś Komarówka jako wieś prywatna Władysława Szaniawskiego, była siedzibą gminy, siedzibą dużej parafii rzymskokatolickiej pw. św. Wawrzyńca, obejmowała obok Komarowa takie wsie, jak: Kolembrody, Przegaliny Wielkie, Radcze, Walinna, Wiski, Woroniec, Wólka Komarowska, Żylinki, Bezwola, Lisiówka, Przegaliny Małe, Żelizna, Brzozowy Kąt, Derewiczna, Elżbiecin, Leśna Wólka, folwarki Bojanówka, Dombrówka, Wymysłów, wójtostwa Planta, Leśniewólka, Górki, Żulinki i osadę Wohyń. W okresie 1905 – 1907 była Komarówka miejscem żywej agitacji Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), gdzie powstała jej komórka oraz Polskiego Związku Ludowego (PZL), go którego min. należeli: Stanisław Pieško, Andrzej Tarasiuk i Irena Plewko. Działalność oświatową prowadziło koło Polskiej Macierzy Szkolnej.

Szybko rozwijająca się w początkach XX w. wieś Komarówka, z zachowanym układem przestrzennym miasteczka, stała się ciekawym ośrodkiem życia społeczno – politycznego. Jako osada licząca od 500 do 600 mieszkańców w 1909 r. stała się miejscem powstania, z inicjatywy miejscowego proboszcza ks. Zygmunta Przyjemskiego, Ochotniczej Straży Ogniowej. W 1916 r. ulokowała się w Komarówce konspiracyjna komórka



**Kościół Parafialny
pw. NSPJ
w Komarówce Podlaskiej**

Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) min. z Janem Szczęchem, Feliksem Draganem i Janem Grabowskim. Jeszcze wcześniej, bo w 1909 r. powstało w Komarówce Koło Rolnicze. W 1907 r. Komarówka wzbogaciła się o nowy murowany kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego. Parafia rzymskokatolicka przed wybuchem I wojny światowej, z energicznym proboszczem ks. Janem Rudnickim, liczyła aż 8509 wiernych. W latach 1914 – 1918, jako ożywiona osada była miejscem funkcjonowania wielu organizacji społeczno – gospodarczych i kulturalno – oświatowych, w tym Spółdzielczego Stowarzyszenia Spożywczego, kasy Stefczyka, wspomnianych:

Kółka Rolniczego, Ochotniczej Straży Ogniowej i konspiracyjnego POW. Funkcjonowała w tej miejscowości szkoła powszechna i tzw. Jednozmowa Szkoła Rolnicza Męska.

W POLSCE ODRODZONEJ (1918 - 1939)

W listopadowe dni (21 XI) 1918 r. Komarówka była miejscem potyczki miejscowego oddziału POW z oddziałem niemieckim grupy "Ober – Ost" w obronie swojej miejscowości. W jej wyniku zginęła grupa żołnierzy POW, a wśród nich Franciszek Trecewicz, Adolf Nowik, Franciszek Kaliszuk, Bolesław Olszewski, Franciszek Chwedczuk, a sama osada została splądrowana.

W Polsce Odrodzonej Komarówka zachowała status siedziby gminy Przegaliny w pow. radzyńskim woj. lubelskiego. Od 1919 r., zgodnie z zarządzeniem władz oficjalnie otrzymała osada nazwę dwuczłonową Komarówka Podlaska. W I połowie lat 20. XX w., jako siedziba podstawowej jednostki administracji samorządowej, gdzie był wójtem Michał Szęśniak a sekretarzem Aleksander Janiszewski, była niezwykle prężnym środowiskiem lokalnym. Oficjalnie od lipca 1923 r. korzystała z praw do 6



*Ks. Jan Rudnicki,
proboszcz parafii
Komarówka
w latach 1901-1945.
Fot. ze zbioru rodziny*

jarmarków do roku, we środy po 1 lutym, 1 kwietnia, 1 maja, 1 lipca, 1 października i 1 grudnia. Na przełomie lat 20 – 30. XX w. Komarówka Podlaska, określana w dokumentach jako "osiedle", zachowywała charakter bardzo ciekawej miejscowości z zachowanym układem przestrzennym staropolskiego miasta. Była siedzibą gminy Przegaliny w pow. Radzyń Podlaski woj. Lubelskie, o 1038 mieszkańcach, ok. 200 domach mieszkalnych i 9181 ha powierzchni. Przy rynku i ulicach usytuowany był budynek Urzędu Gminy, budynek 2-letniej Szkoły Rolniczej, której absolwentem był min. słynny pedagog, artysta i dowódca Armii Krajowej Mikołaj Patejuk (1901 – 1941), Urząd Pocztowy, posterunek Policji Państwowej i budynek Publicznej Szkoły

Powszechnej. W Komarówce prężną działalność prowadziła Ochotnicza Straż Pożarna z chórem, Kasa Stefczyka, miejscowa organizacja Związku Strzeleckiego "Strzelec". Z instytucji gospodarczych i usługowych w osiedlu Komarówka była cegielnia sejnikowa, mleczarnia Stowarzyszenia Spożywców "Jedność" z filiami w Kolembrodach i Brzozowym Kącie z własną piekarnią, masarnią, magazynem zbożowym i kilkoma sklepami, wytwórnią Betonów Józefa Onackiego. Funkcjonowały restauracje Jana Deczkowskiego i Józefa Szumskiego, piwiarnie Franciszka Nowaka, I. Lena,

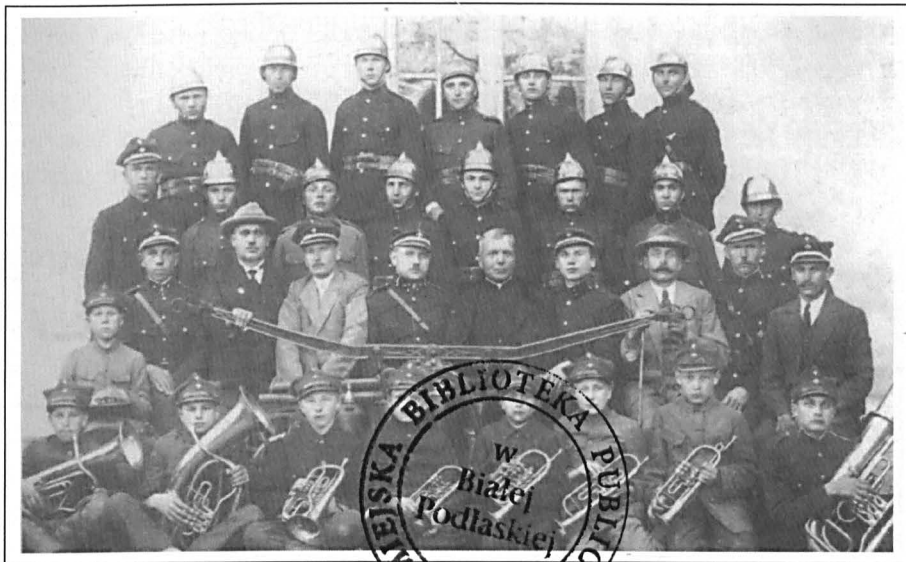
J. Migdała. Była herbaciarnia Szymona Kenigberga. Działania usługowe ponadto w Komarówce Podlaskiej prowadziły dwie kaszarnie L. Goldsztejna i M. Lejzerzona, dwie olejarnie M. Lejzerzona i Sz. Milsztejna, dwie piekarnie H. Hajbluma i J. Lerner. W osadzie Komarówka funkcjonowało kilkanaście sklepów, w tym sklepy D. Rubinsztajna i M. Zylbersztajna, J. Szumskiego i St. Łobacza, Szyji Goldsztejna i Majera Grynwalda. Handlem zbożem zajmowali się Iser Rajs i Icek Migdał. Rzemiosło także reprezentowało kilkunastu



Spółdzielnia „Jedność”

rzemieślników, w tym dwaj murarze A. Łotys i St. Odrzygóźdź, czterej rymarze: H. Rozenbaum Sz. Wajsman, H. Winderbaum, Z. Winderbaum; jeden rzeźnik A. Prokopiuk, dwaj szewcy H. Berthadt i A. Marczewski. Komarówka pozostawała parafią rzymskokatolicką z murowanym kościołem pw. Najświętszego Serca Jezusowego z proboszczem ks. J. Rudnickim, siedzibą gminy żydowskiej z synagogą i szkołą.

W II połowie lat 30. XX w. Komarówka Podlaska jako osada miejska i siedziba gminy liczyła od 1100 do 1200 mieszkańców. Była jedną z 12 gmin



Zdjęcie orkiestry strażackiej z SP Komarówka

w pow. Radzyń Podlaski zorganizowanych w 10 gromad, gdzie jedną z gromad stanowiła Komarówka – osada i Komarówka – cegielnia. Była niezwykle prężnym i ciekawym ośrodkiem życia społeczno – gospodarczego i oświatowo – kulturalnego. Zwana Podlaskim Liskowem była miejscem funkcjonowania nie tylko Stowarzyszenia Spółdzielni Spożywców, Kasy Oszczędnościowo – Pożyczkowej, Ochotniczej Straży Pożarnej, ale także Domu Ludowego, szpitala, wytwórni WYROBÓW Betonowych Józef Onucki. Piękną działalność oświatową prowadziła 2-letnia Szkoła Rolnicza z własnym gospodarstwem pod kierunkiem Aleksandra Jaworowicza i Publiczna Szkoła Powszechna. Działalność społeczno – oświatową i polityczną, obok Polskiego Stronnictwa Ludowego, prowadził oddział Związku Strzeleckiego "Strzelec", Koło Młodzieży Wiejskiej "Siew", Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, Koło Gospodyń Wiejskich, Koło Polskiego Czerwonego Krzyża, Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej. Była Komarówka Podlaska miejscem organizacji kursów oświatowych, kursów dla zespołów przysposobienia rolniczego. Działalność kulturalną i organizatorską prowadziła Karolina Szaniawska, Maria Mirończykówna, Celina Wołodkówna, Maria Dragonówna. Dalszy pomyślny rozwój osiedla Komarówka Podlaska przerwała napaść Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 r.

W OKRESIE WOJNY I OKUPACJI (1939 - 1945)

We wrześniowych dniach 1939 r. Komarówka Podlaska znalazła się na kierunku wycofywania się oddziałów Wojska Polskiego – grupy płk. Tadeusza Zieleniewskiego. Następnie na krótko na przełomie września i października 1939 r. znalazła się pod czasową okupacją wojsk Armii Czerwonej. Pod okupacją hitlerowską Komarówka Podlaska zachowała status siedziby gminy. Była miejscem lokalnego konspiracyjnego ruchu. Pod koniec 1939 r. zawiązała się tutaj organizacja "Straż Chłopska", a wkrótce potem Komarowski Związek Walki Zbrojnej (ZWZ). Była Komarówka miejscem kilku ataków oddziałów partyzanckich na niemieckie placówki. Operował na tym terenie oddział Armii Krajowej "Ostoi". W lipcu 1944r. 35 pp. AK mjr. Millera stoczył walkę z wycofującym się oddziałem niemieckim na drodze Komarówka Podlaska – Przegaliny zadając ciężkie straty przeciwnikowi. Działalność konspiracyjną i tajne nauczanie prowadziła placówka Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON). Komplety tajne pod kierunkiem Waleriana Batki prowadziła grupa nauczycieli z Anną Batko, Stefanem Duńczakiem i Stanisławem Kalinowskim.

Równocześnie osada Komarówka Podlaska doznała z rąk okupanta bolesnych represji. Wysiedlona została i wywieziona do obozu Treblinka miejscowa społeczność żydowska. W grudniu 1941 r. żandarmeria rozstrzelała 9 Żydów, a w 1942 r. kolejnych 3. Na przełomie 1942/1943 r. z rąk policji niemieckiej zginęli Stanisław Puta i Stanisław Piech, podejrzani o udział w ruchu oporu. Liczba wywiezionych na przymusowe roboty do Rzeszy Niemieckiej z terenu gminy sięgnęła aż 290 osób. W obozie zagłady Oświęcim zginęli Stefan i Bolesław Huchora oraz Feliks Gałęcki. Ogółem szacować należy, że z terenu gminy w okresie 1939 – 1944 z rąk okupanta zginęła grupa 25 osób nie licząc wywiezionych miejscowych Żydów.

W OKRESIE POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ (1944 – 1989)

W dniu 24 VII 1944 r. oddziały 47 Armii Czerwonej 1 Frontu Białoruskiego wyparły wojska niemieckie z osady Komarówka Podlaska. W latach 1944 – 1949 nastąpił trudny okres odbudowy miejscowości ze zniszczeń wojennych. Od 1 września 1945 r., z inicjatywy miejscowych nauczycieli pod kierunkiem W. Batko, doszło do uruchomienia Gimnazjum Koedukacyjnego i biblioteki pod patronatem miejscowej Spółdzielni Oświatowej – pierwszej organizacji tego typu w ówczesnej Polsce. W 1946 r. wznowiła działalność Ochotnicza Straż Pożarna pod kierunkiem Józefa Kaliszuka, Józefa Bartuszuka, Józefa Kozaka i Jana Hawryluka. Działalność podjęło miejscowe koło Związku Młodzieży Wiejskiej "Wici", które doprowadziło ponownie do uruchomienia miejscowego Uniwersytetu Ludowego. W 1948 r. zawiązała się w osadzie Komarówka Podlaska Gminna Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska". W grudniu 1950 r. zawiązała się Spółdzielnia Pracy Krawieckiej "Jutrzenka". Powołane z inicjatywy oddolnej gimnazjum przekształcone zostało w Państwowe Liceum Ogólnokształcące. Powołane zostały dodatkowo Państwowe Kursy Pedagogiczne. Inicjatywa założenia w Komarówce Podlaskiej Państwowego Liceum Pedagogicznego, mimo stosownego wniosku kręgu działaczy oświatowych, nie znalazła uznania władz zwierzchnich oświatowych.

W połowie lat 50. XX w. Komarówka Podlaska była osadą - siedzibą jednej z 34 gromad w pow. Radzyń Podlaski, o 6 sołectwach, 3570 mieszkańcach i 7600ha powierzchni. Obok urzędu gromadzkiego funkcjonowały: posterunek Milicji Obywatelskiej, urząd pocztowy, apteka, Konserwacyjna Spółka Wodna. Instytucje gospodarcze reprezentowały: Gminna Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska", Zakład Cukierniczy. Oświatę upowszechniało – obok Szkoły Podstawowej – Państwowe Liceum Ogólnokształcące.

Na przełomie lat 50. i 60. XX w. Komarówka Podlaska była jedną z 10 gmin w pow. Radzyń Podlaski woj. lubelskiego z sołectwami: Brzeziny, Brzozowy Kąt, Derewiczna, Kolembrody, Komarówka Podlaska, Przegaliny Duże, Przegaliny Małe, Walinna, Wiski, Woroniec, Wólka Komarowska, Żelazna i Żulinki. Zachowując charakter miasteczka Komarówka znana była z działalności Ochotniczej Straży Pożarnej z sekcją żeńską, koła Ludowych Zespołów Sportowych, koła Związku Młodzieży Wiejskiej. Pełniła rolę ośrodka lokalnego usługowo – kulturalnego z dobrze działającą Gminną

Spółdzielnią "SCH" z dużą bazą, masarnią, wytwórnią wód gazowych i siecią własnych sklepów. Statutową działalność prowadziła Szkoła Podstawowa i Państwowe Liceum Ogólnokształcące ze znaną Spółdzielnią Uczniowską "Kosmos". W osadzie Komarówka Podlaska funkcjonowała też kawiarnia, Koło Gospodyń Wiejskich, kino, przedszkole, agronomówka i Ośrodek Zdrowia.

W I połowie lat 70. XX w. Komarówka Podlaska, po reorganizacji administracji, została jedną z 10 gmin w pow. Radzyń Podlaski o powierzchni 13,8 tys. ha, 13 sołectwach i 6,4 tys. mieszkańców. Sołectwami w gminie były: Brzeziny, Brzozowy Kąt, Derewiczna, Kolembrody, Komarówka Podlaska, Przegaliny Duże, Przegaliny Małe, Walinna, Wiski, Woroniec, Wólka Komarowska, Żelizna i Żulinki. Komarówka była nadal lokalnym ośrodkiem handlowo – usługowym i oświatowo – kulturalnym dla 1464 gospodarstw indywidualnych, leżącym przy drodze Międzyrzec Podlaski – Parczew.

W skutek reformy administracyjnej przeprowadzonej w 1975 r. Komarówka Podlaska jako siedziba gminy weszła w skład 39 innych gmin nowo utworzonego województwa białkopodlaskiego. Stanowiła główny



*Budynek Szkoły Podstawowej i Gimnazjum
w Komarówce Podlaskiej*

ośrodek usługowo – handlowy i kulturalno – oświatowy dla gminy o powierzchni 137,7 km² powierzchni i 6354 mieszkańcach. Działalność prowadziły takie instytucje, jak Gminna Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska" patronująca istnieniu 6 klubów "Rolnika", z dużą bazą, wytwórnią wód gazowych, rozlewnią piwa, masarnią i piekarnią, Bankiem

Spółdzielczym, Spółdzielnią Kółek Rolniczych. Funkcjonowały także instytucje kulturalno – oświatowe, jak: Dom Książki, Gminna Biblioteka Publiczna, Gminny Ośrodek Kultury, Zbiorecza Szkoła Gminna, Liceum Ogólnokształcące, Ośrodek Nowoczesnej Gospodyni, Szkoła Przysposobienia Rolniczego. Obok Urzędu Gminy i Urzędu Poczтового były: Posterunek Milicji Obywatelskiej (MO), Komitet Gminny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), Gminny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL), Zarząd Gminny Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP), Hufiec Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP), jedno z 13 kół Koła Gospodyń Wiejskich, Ochotnicza Straż Pożarna (OSP),

Gminny Ośrodek Zdrowia. W planie zagospodarowania przestrzennego województwa białskopodlaskiego z 1977 r. Komarówka Podlaska zaliczona została do podregionu międzyrzeckiego z perspektywą rozwoju zbóż i sadownictwa. Natomiast w Katalogu Informacji użytkowej scharakteryzowana została jako wieś położona na Nizinie Południowo – Mazowieckiej o dużych walorach krajoznawczo – turystycznych.

W latach 80 – tych XX w. pozostała jedną z 7 gmin o 13 sołectwach i 19 miejscowościach, o 5606 mieszkańcach, z ujemnym saldem migracyjnym wynoszącym -33/, o zaludnieniu 41 osób/km². Stanowiła lokalne centrum usługowo – handlowe i kulturalno – oświatowe zachowując charakter miasteczka z widocznym rynkiem w centrum, gdzie działalność prowadziło ponad 10 sklepów i ponad 15 zakładów usługowo – rzemieślniczych, w tym Zakład Cukierniczy stanowiący filię zakładów Wytwórczo – Handlowej Spółdzielni Pracy w Parczewie, produkującej wyroby cukiernicze, zatrudniającej ponad 80 pracowników. Abonentów telefonicznych, według danych z 1985 r., było 125, radiowych 1282 a telewizyjnych 1202. Bogactwo gminy Komarówka Podlaska stanowiły łąki ze zbiornikiem Żelizna i kanałem Wieprz – Krzna oraz lasy. Prestiż osadzie przynosiło istniejące Liceum Ogólnokształcące o ponad 200 uczniach i nowoczesna Szkoła Podstawowa zbudowana z dużą pomocą żołnierzy i oficerów jednostki lotniczej Wojska Polskiego, stacjonującej w Bezwoli.

W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ (1989 – 2014)



Po zmianach ustrojowych Komarówka Podlaska, zachowując charakter siedziby gminy i lokalnego ośrodka usługowo-handlowego i kulturalno-oświatowego dla 13 pobliskich miejscowości, weszła w skład powiatu Radzyń Podlaski. W latach 90. XX w. wzbogaciła się o nowy dworzec Państwowej Komunikacji Samochodowej (PKS), została zwodociągowana i otrzymała oczyszczalnię ścieków. W 1996 r. charakteryzowana jako gmina o dobrych glebach (II - IV) aż w 70%, o powierzchni 13758 ha, gdzie użytki rolne stanowiły

9719 ha a lasy 2818 ha, liczyła 5400 mieszkańców.

W początkach XXI w., zachowując nadal charakter miasteczka z Placem Wolności w centrum i układem 11 ulic, posiadała niezbędne instytucje administracji podstawowej (Urząd Gminy, Urząd Stanu Cywilnego, Gminny Ośrodek Zdrowia, Komisariat Policji, Gminna Biblioteka Publiczna, Urząd Pocztowy, Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej). Funkcjonował Zespół Szkół z Liceum Ogólnokształcącym im. Ziemi Podlaskiej z internatem, Szkoła Podstawowa im. Bohaterskich Lotników Polskich i Przedszkole Państwowe.

Działalność usługową prowadziło ponad 150 placówek, w tym restauracja Podlaskiej Spółdzielczości "Jedność" z bazą na tzw. Bielanych, Spółdzielnia Usługowo – Handlowa Andrzej Harasimiuk, Lecznica Weterynaryjna Wojciech Sykut, Zakład Cukierniczy Heleny Dębowskiej i firma Hurt-Detal Mirosław Polański. Nadal kontynuując piękne tradycje funkcjonowała Ochotnicza Straż Pożarna dysponując remizą strażacką murowaną, Bank Spółdzielczy i Spółdzielnia Kółek Rolniczych.



Pozostawała Komarówka Podlaska jedną z parafii rzymskokatolickich z murowanym kościołem pw. Najświętszego Serca Jezusowego oraz murowaną plebanią. Istniało też Zgromadzenie Sióstr Zakonnych "Jedność".

Związana swoją historią z tak wielkimi rodami staropolskimi jak

Bohowitynowie – Bohowitynowicze, Kierdejowie, Butlerowie, przez wieki stanowili część ziemi podlaskiej i polskiej. Była miejscem urodzin wielu wybitnych Polaków, którzy swoją twórczością, dokonaniem w różnych dziedzinach życia zapisali się na trwałe w historii. Komarnianinem był płk WP Marian Edwald Drobik (1898-1944), wyższy oficer sztabowy WP, min. szef Oddziału III Sztabu Grupy Operacyjnej "Śląsk" w Wojnie Obronnej Polski we wrześniu 1939 r., a później szef II Oddziału Komendy Głównej Armii Krajowej, zamordowany przez okupanta. Innym wysokim wojskowym pochodzącym z Przegalin Dużych jest gen. dyw. Zdzisław Stelmaszuk, szef Sztabu Generalnego WP w początkach lat 90 XX w. Rozstawia po dziś dzień gminę Komarówka Podlaska słynny na cały świat konstruktor żaglowca, min "Daru Młodzieży" - inż. Zygmunt Choreń. W Komarówce Podlaskiej urodził się artysta malarz, architekt wnętrz Józef Marczuk – absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, dziennikarz Stanisław Harasimiuk (ur. 1939 r.), prof. agrohydrolog Stanisław Sarnacki. W pobliskiej Żeliznej urodził się ks. Adolf Pleszczyński (1841 – 1923), historyk kościoła i regionalista, autor cennych publikacji po dziś dzień. W Kołembrodach przyszedł na świat prof. Heronim Krzyżanowski (1819 – 1875), wybitny znawca prawa, historyk, pedagog i senator. Piękną kartę w historii miejscowości zapisali księża: ks. Jan Rudnicki, ks. Jan Sobieszek oraz duża grupa pedagogów ze wspomnianym W. Batko.



plk. Marian Edwald Drobik

W pełni zasługuje Komarówka Podlaska na miano Liskowa Podlasia z racji na wspomnianą samorządność w okresie przed 1939 r. i po II wojnie światowej. Na pełnienie roli lokalnego ośrodka usługowego i kulturalno – oświatowego. Położona przy staropolskim trakcie Międzyrzec Podlaski – Parczew dziś jest miejscem, gdzie krzyżują się drogi krajowe: droga nr 817 Radzyń Podlaski – Sławatycze z drogą nr 813 Międzyrzec Podlaski – Parczew. Innym walorem gminy Komarówka Podlaska są duże kompleksy lasów w północno – wschodniej części z przylegającym do granic gminy zbiornikiem retencyjnym Żelizna. Atrakcyjność turystyczno – krajoznawczą podnoszą dwa zespoły sakralne w samej osadzie Komarówka Podlaska – zespół kościoła pw. Najświętszego Serca Jezusowego z murowanym z czerwonej cegły kościołem pod tym wezwaniem i zespół byłego kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca. Wartość historyczną posiada budynek gospody i 12 innych zagród o walorach zabytkowych. Ciekawa jest też

miejscowa nekropolia, gdzie spoczywa wielu zasłużonych Polaków i Polek dla kultury materialnej i duchowej.

Leżąca dawniej wśród lasów, jezior i bagien Komarówka Podlaska i okolice urzekają otwartą przestrzenią płaską. Nazwy uroczysk i przysiółków, z jakimi się spotykamy, pozwalają historykowi i krajoznawcy wyobrazić, jak ten obszar wyglądał przed pół tysiąca laty. Nazwy wsi Brzeziny, Brzozowy Kąt przemawiają, że obszar był porośnięty przez las, gdzie królowała brzoza. Nazwa Kolembrody (Królewskie brody) mówi nam, że kiedyś tutaj przebywali na polowaniu królowie polscy. Co mówią nam zarejestrowane jeszcze w latach 60. XX w. jako gromady nazwane kol. Bagno, Gradowiec, kol. Hyclówka, kol. Kresy, kol. Kurhan, kol. Martynów, kol. Ochudnik, osada leśna Pustos, osada leśna Smolarnia, kol. Szmulowizna, kol. Tululu, kol. Zagumienne, kol. Zakanale, kol. Zamorówka, kol. Zawieś. Wiele mówią o osadnictwie człowieka na tym obszarze, ale też o wielu tajemnicach, których jeszcze nie znamy.



BIBLIOGRAFIA [Literatura uzupełniająca]

1. *Akty Izdawajemyje Wileńskiej Archeologiczkiej Komissieju*, t. II, Wilna 1885.
2. Góra S., *Partyzantka na Podlasiu (1863 – 1864)*, Warszawa 1976.
3. Gumowski M., *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959.
4. Hasło Komarówka. [W:] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* wydany pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883.
5. Kazimierski J., *Miasta i miasteczka na Podlasiu 1808 – 1914. Zabudowa. Ludność. Gospodarka*, Warszawa 1994.
6. *Komarówka Podlaska – parafia, gmina, okolice. W 300-setną rocznicę utworzenia parafii* (praca zbiorowa), Komarówka Podlaska 2010.
7. Mańkowski Z., Markiewicz J., Naumiuk J., *Kalendarium walk Batalionów Chłopskich na Lubelszczyźnie 1940 – 1944*, Lublin 1964.
8. Międzybłocki B., *Monografia powiatu radzyńskiego*, Lublin 1930.
9. *Polska 75*, Warszawa 1976.
10. *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939 – 1945. Województwo Białkopodlaskie*, Warszawa 1984.
11. Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
12. *Słownik Geograficzno – Krajoznawczy Polski*, Warszawa 1998.
13. *Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności alfabetycznie ułożona w biurze KRSWiP*, t. I A–L, Warszawa 1827.
14. Teodorowicz N.I., *Siedleckaja uczebnaja direkcja. Opisanie uczebnich..... zawiedienij i gławniejszych mestnostii Siedleckiej Guberni i Radińskij Ujezd*, t. II, Siedlce 1906.
15. Wasilewski T., *Kierdej Jan Kazimierz (zm. 1865)*, [W:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław 1966 – 1967.
16. Winter A., *Siedlce jako ośrodek administracyjny w XIX w.*, "Szkice Podlaskie", Siedlce 1983.
17. Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1385 – 1795)*, Kraków 1885.
18. *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce: Województwo Białkopodlaskie*, Warszawa 1984.
19. Zielińska Z., *Plater Józef Wincenty (1745 – 1866)*, [W:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, Wrocław 1981.

TC
Hom

ISBN-978-83-928345-1-9